

Urszula Paszkiewicz

Wokół zaginionego *Regestru ksiąg
darowanych przez księcia Sapiechę*
z wynikami badań proveniencyjnych w tle

Prezentowany tekst ma związek z dwoma obszarami poszukiwań badawczych: trwającą od wielu lat rejestracją źródeł historycznych do zawartości bibliotek oraz ustalaniem losów zbiorów bibliotecznych istniejących na terenie dawnej Rzeczypospolitej do roku 1939.

Wybór biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (TWPŃ), w tym kolekcji rodowej Sapiechów herbu Lis z Kodnia w powiecie białskopodlaskim (dawne woj. brzesko-litewskie), nie jest przypadkowy. Potwierdzają to istniejące spisy zawartości kolekcji oraz wyniki badań proveniencyjnych kilku fragmentów księgozbioru zachowanych obecnie w zbiorach polskich i rosyjskich. Celem tekstu jest więc zaprezentowanie wyników i możliwości badawczych dotyczących jednej z ważniejszych bibliotek rodowych istniejących w przeszłości w naszym kraju.

TWPŃ powstało 16 listopada 1800 roku. Do czasu likwidacji w roku 1832 otrzymywało dary książkowe i inne obiekty zarówno od członków, jak i od osób spoza tego grona. Podstawą (zaczątkiem) biblioteki TWPŃ były zbiory Sapiechów zgromadzone w Kodniu: co najmniej 3500 woluminów należących do Jana Fryderyka Łukasza Sapiechy (1680–1751), kanclerza wielkiego litewskiego, pomnażane (także zbywane) przez Kazimierza Nestora Sapiechę (1750–1798), generała artylerii litewskiej, głównego spadkobiercę kodeńskiej rezydencji wraz z księgozbiorem po śmierci ojca, Jana Sapiechy (1732–1757), generała wojsk koronnych, któremu zapisał Kodeń bezdzietny Jan Fryderyk Łukasz, w końcu ofiarowane w roku 1803 i ok. 1810 przez Aleksandra

Antoniego Sapiehę (1773–1812), szambelana cesarza Napoleona i miecznika Księstwa Warszawskiego, współzałożyciela i członka TWPN.

Dar sapieżyński, stając się podstawą księżnicy Towarzystwa, w decydujący sposób zaważył na charakterze kolekcji TWPN, podzielił też jej dalsze losy¹. Ocenę tego daru powtarzam za Hanną Wolską:

Księgozbiór kodeński stając się fundamentem Biblioteki TWPN wniósł liczący się zasób piśmiennictwa o walorach naukowych, przede wszystkim, chociaż nie tylko, w zakresie historii, prawa i polityki. [...] Doniosłe znaczenie ma fakt, iż księgozbiór ten zawierał pozycje podstawowe dla rozwoju myśli epoki Oświecenia [...] [dzieła] Locke'a, Bayle'a, Voltaire'a, Rousseau, wreszcie Wielką Encyklopedię Francuską. [...] Dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk biblioteka sapieżyńska posiadała także wartość jako kolekcja historyczna, jako zbiór często trudnych już do pozyskania poloników XVI- czy XVII-wiecznych, a także jako kolekcja materiału źródłowego dla prowadzonych prac historyczno-literackich. Zbiór ten mógł także pełnić doraźnie rolę księgozbioru podręcznego, znajdowały się w nim bowiem książki z różnych dziedzin wiedzy o charakterze informacyjnym: encyklopedie, słowniki biograficzne, słowniki językowe i specjalistyczne.²

Podawane są różne wielkości daru, określane liczbą woluminów: od 5000 do 6000; liczbę 6000 woluminów podają akta TWPN oraz późniejsze opracowania. Pierwsza część daru (4000 woluminów) została potwierdzona przez TWPN 16 grudnia 1803³, druga (ok. 2000 woluminów) przed 3 czerwca 1810⁴.

¹ H. Wolska, *Biblioteka kodeńska Sapiehów jako podstawa Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie*, [1983], maszynopis w Bibliotece Instytutu Historii Nauki PAN, sygn. 621A, s. 2.

² Tamże, s. 67.

³ Warunki przekazania zbiorów bibliotecznych zostały opisane w Protokole posiedzenia zwyczajnego TWPN z dnia 16 grudnia 1803: „Kolega Xże przenikniony chęcią wzmocnienia zapasu początkowego Biblioteki Towarzystwa ofiaruje do niej cztery tysiące książek z tem ostrzeżeniem, że one w przypadku rozwiązania Towarzystwa naszego, albo ustalego w jakowykolwiek sposób bytu jego, na odwrót, bądź sammemu Xiążęciu bądź następcom spadły po Nim majątek odziedziczającym oddanemi być powinny”; AGAD, TWPN, sygn. 59: *Dziennik posiedzeń ogólnych Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. 1802–1811*, s. 38–39, Mf 2025; A. Tłomacki, *Sapiehowie kodeńscy. Historia rodu od kolebki do współczesności*, Warszawa 2009, s. 171.

⁴ H. Domańska[-Wolska], *Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapiehów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 111.

Wiarygodnym źródłem świadczącym o wielkości daru byłby wspomniany w tytule artykułu *Regestr ksiąg darowanych przez księcia Sapiehę*, spisany ok. roku 1810, na krótko przed oddaniem biblioteki Towarzystwa do użytku publicznego, co nastąpiło w styczniu następnego roku. Druki i rękopisy wykazane w *Regestrze ksiąg...* otrzymały jeden z dwóch datowanych wpisów donacyjnych różnych rąk: spotykany najczęściej „Ex Libris Alexandri Principis Sapieha donatis Societati Regiae Varsaviensi Anno 1810” lub rzadziej spotykany „Liber Alexandri Sapieha Principis donatus Societati Regiae Varsaviensi 1810 Anno”. Niekiedy dodawano jeszcze wpis „Bibl[ioteka] Tow[arzystwa] Krol[ewskiego] Prz[yjaciół] Nauk 1810”.

Los zagrabionego przez władze rosyjskie księgozbioru TWPN łącznie z kolekcją kodeńską Sapiehów został przesądzony już w lutym 1831 roku, kiedy to Mikołaj I podjął decyzję o likwidacji Towarzystwa. Na nic się zdały liczne protesty i petycje do władz rosyjskich. Między innymi administracja Towarzystwa składała nieodnoszące żadnego skutku wnioski o pozostawienie zbiorów w Warszawie. Odmownie załatwione zostały również starania księżnej Anny z Zamoyskich Sapieżyny (1772–1859), wdowy po Aleksandrze, która wystąpiła z żądaniem zwrotu książek darowanych przez jej męża oraz kupionych z funduszu zapisanego TWPN w roku 1808 (używana nazwa: „z Funduszu Sapieżyńskiego”)⁵.

Wywożenie zbiorów do Petersburga trwało od roku 1832 do 1834. Co najmniej 23 000 jednostek, w tym druki, rękopisy, ryciny i rysunki, zostało ulokowanych w Cesarskiej Bibliotece Publicznej (Императорская Библиотека, ИБ, obecnie Rosyjska Biblioteka Narodowa, РБН)⁶. Władze rosyjskie

⁵ H. Wolska, dz. cyt., s. 18.

⁶ Materiały dotyczące likwidacji Biblioteki TWPN podają, że do Petersburga wywieziono 26 505 książek. Jest to niepełna liczba, ponieważ dotyczy książek wywiezionych w roku 1832; por. *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*, Warszawa 1923, z. 8, s. 27. Według dokumentu znajdującego się w Archiwum Akt Dawnych РБН do Petersburga wywieziono 15 432 różne druki w 26 505 tomach i 362 rękopisy w 364 tomach, wśród nich znajdował się dar A. Sapiehy (ААД РНБ. Ф. 1. Воп. 1, 1831, Спр. 26. Л. 98 адв.–99); por. М. Нікалаеў, І. Зверава, *Бібліятэкі Сапегай*, w: *Рэха беларускіх кнігазбораў. Лёсы прыватных бібліятэк*, Мінск 2018, s. 42, przyp. 28. Inne dane zawiera raport z 23 marca 1834 Aleksandra I. Krasowskiego, starszego kustosa Cesarskiej Biblioteki Publicznej, złożony radcy stanu Sergiuszowi Uwarowowi: w 1832 roku do Petersburga wywieziono 26 505 książek drukowanych w językach obcych oraz 364 rękopisy i „podobne pisma”, w 1833 roku 107 rękopisów i „podobnych pism”. W roku 1834 liczby dotyczą zbiorów „gotowych do wysłania”: książek drukowanych w językach obcych 1437, książek drukowanych w języku polskim 5009, rękopisów i „podobnych pism” 483, atlasów geograficznych, map i planów 253. Podają za: Z. Strzyżewska, *Konfiskaty zbiorów*

zezwołyły na pozostawienie w Warszawie druków i rękopisów w językach polskim i rosyjskim oraz książek z zakresu teologii, medycyny i astronomii, jeśli nie pochodziły ze zbiorów Załuskich. Około 7000 egzemplarzy druków i rękopisów ze zbiorów TWPN otrzymała po zamknięciu Uniwersytetu Warszawskiego Biblioteka nazywana wówczas Rządową⁷.

W latach 1840–1842 przekazano Bibliotece Rządowej ok. 20 000 woluminów dubletów z Cesarskiej Biblioteki Publicznej, w tym 5060 woluminów w języku rosyjskim. W 1863 roku dzięki staraniom Aleksandra Wielopolskiego Biblioteka Główna (następczyni Biblioteki Rządowej) otrzymała dalsze 17 000 woluminów. Jest wysoce prawdopodobne, że wśród darów znajdowały się dzieła z donacji Aleksandra Antoniego Sapiehy.

Po traktacie ryskim, niemal 90 lat po dokonanej grabieży połączonej z wywózką, część druków, rękopisów i rysunków wróciła w latach 1924–1934 do Polski z przeznaczeniem dla organizowanej od podstaw Biblioteki Narodowej (BN). Nie wiadomo, czy rewindykaty te do września 1939 roku zostały w całości zewidencjonowane. Po upadku powstania warszawskiego zbiory specjalne BN, Biblioteki Ordynacji Krasieńskich (BOK) oraz inkunabuły Biblioteki Uniwersyteckiej (BUW) zostały spalone przez Niemców w październiku 1944 roku w gmachu BOK przy ul. Okólnik 9. Rewindykaty ocalałe w BN zachowały petersburskie znaki własności: pieczętkę ИБ oraz nalepkę sygnaturową. Do aktualnej sygnatury BN dodano ołówkiem skrót „Rew.”

Okoliczności zaginięcia *Regestru ksiąg...* nie zostały jeszcze ustalone, podobnie nie udało się potwierdzić całkowitej jego utraty czy też zmiany właściciela rękopisu. Artykuł Zofii Strzyżewskiej z roku 1998 *Konfiskaty zbiorów Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk po powstaniu listopadowym*⁸ wskazuje drogę dalszych poszukiwań źródłowych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym (skrót ros. RGIA). Wykorzystany przez autorkę materiał archiwalny pochodzi z zespołu 735, op. 1, d. 453, k. 36r–39v. To raport Aleksandra Krasowskiego, bibliotekarza Cesarskiej Biblioteki Publicznej, złożony w Warszawie 19/31 kwietnia 1833 Iwanowi Paszkiewiczowi, namiestnikowi Królestwa Polskiego. Jest w nim informacja o doniesieniu otrzymanym od kustosa Wacława Bielawskiego, mieszkającego

Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk po powstaniu listopadowym, „Zeszyty Staszicowskie” 1998, z. 1, s. 169, tłum. z oryg. znajdującego się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu (RGIA), sygn. F. 735, op. 1, d. 452, k. 133v–134r.

⁷ H. Wolska, dz. cyt., s. 21.

⁸ Z. Strzyżewska, dz. cyt., s. 149–150.

w pałacu (siedzibie)⁹ TWPŃ, iż w sali posiedzeń publicznych Towarzystwa pod amfiteatrem znajduje się zamknięta komórka, w której mogą być przechowywane bliżej nieznane przedmioty. Po oświadczeniu Bielawskiego i z jego udziałem komisja likwidacyjna (Paweł Zaorski, Kazimierz Sumiński, Leonard Gimbut) otworzyła komórkę i spisała „LEŻĄCĄ W NIEPORZĄDKU” zawartość. Wśród 14 punktów wymieniono bez podania tytułów i liczby: Rękopiśmienne katalogi księgozbiorów tego Towarzystwa (poz. 7, w oryginale raportu k. 36v). W świetle tak ogólnej informacji nie ma pewności, czy w komórce znajdował się także *Regestr ksiąg...*, zatem potrzebne są dodatkowe poszukiwania archiwalne.

Tymczasem do końca XIX i na początku XX wieku trwały poszukiwania polskich badaczy poloników rękopiśmiennych i drukowanych w zbiorach petersburskich. Znamienne, iż *Regestru ksiąg...* nie wykazuje „Katalog Rękopisów polskich w Cesarskiej Publicznej Bibliotece w Petersburgu. Kopia z odpisu zrobionego w r. 1860”¹⁰. W roku 1906 tytuł *Regestru ksiąg...* podał Aleksander Kraushar w ostatnim, ósmym tomie monografii historycznej TWPŃ, opartej na dostępnych wówczas w Warszawie źródłach archiwalnych¹¹.

Niedostępny *Regestr ksiąg...* nadal rodzi zasadnicze pytanie: co faktycznie Aleksander Antoni Sapieha darował Towarzystwu? Hanna Wolska uznała, że wobec zaginięcia *Regestru ksiąg...* podstawę do odtworzenia zawartości biblioteki kodeńskiej w kształcie najbardziej zbliżonym do stanu kolekcji przekazanej w roku 1810 jest inwentarz pośmiertny Kazimierza Nestora Sapiehy zmarłego w roku 1798, będącego głównym spadkobiercą księgozbioru, liczącego 3860 książek w 5690 woluminach¹². Taka hipoteza znajduje uzasadnienie w fakcie, że zainteresowania naukowe Aleksandra

⁹ Pałac TWPŃ, zwany pałacem Staszica, stanowił siedzibę TWPŃ od 1826 roku.

¹⁰ *Katalog rękopisów polskich w Cesarskiej Publicznej Bibliotece w Petersburgu. Kopia z odpisu zrobionego w r. 1860, nakł. Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Dział Mikroform i Zbiorów Cyfrowych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. DE-2536, jbc.bj.edu.pl/publication/898945 [dostęp: 24.04.2024].*

¹¹ A. Kraushar, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832*, księga 4, *Czasy polistopadowe: epilog 1831–1836*, Warszawa 1906, s. 101, poz. 20: Regestr ksiąg darowanych przez księcia Sapiehę. Po odebraniu przez komisję likwidacyjną dowodów i akt Towarzystwa (protokół odbioru podpisał Michałowski) opieczętowano „napowrót” bibliotekę; H. Wolska rozszerzyła tytuł zaginionego *Regestru ksiąg...*, dodając na końcu „Towarzystwa Przyjaciół Nauk”.

¹² „Protocollum consignationis librorum et imaginum in bibliotheca Codensi reperibilium, morte olim principis Casimiri Sapieha relictum... die 16 octobris [1]799...”. BJ rkps 7159; H. Wolska, dz. cyt., s. 12.

Antoniego Sapiehy (geologia, mineralogia, chemia i geometria) daleko odbiegały od profilu biblioteki kodeńskiej, innymi słowy zbiory kodeńskie nie przedstawiały dla niego większej wartości naukowej.

Po 40 latach od sugestii Wolskiej bez wątpliwości mogę stwierdzić, że przynajmniej częściowej odpowiedzi na zawartość zaginionego *Regestru ksiąg...* należy szukać w zachowanych dotychczas egzemplarzach¹³. Potwierdziły to wyniki uzyskane z trzech największych fragmentów kolekcji sapieżyńskiej znajdujących się do dzisiaj w bibliotekach Warszawy: Uniwersyteckiej i Narodowej, oraz Petersburga – w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej. Fragmenty te nie dają jednak pełnego obrazu wielkości zbiorów darowanych Towarzystwu, ponieważ nie ma pewności, czy w wymienionych księżnicach zostały zakończone badania proveniencyjne nad interesującą nas kolekcją.

Znakiem rozpoznawczym druków i rękopisów są wspomniane wcześniej wpisy donacyjne Aleksandra Antoniego Sapiehy z roku 1810, zbieżne z datą spisania *Regestru ksiąg...* Znajdują się one na wszystkich zbadanych proveniencyjnie egzemplarzach (na 1106 starych drukach oraz 7 rękopisach). Ustalono również, że znaków własnościowych Jana Fryderyka Sapiehy potwierdzających związek egzemplarzy z biblioteką w Kodniu jest mniej (638), chociażby z tego powodu, że właściciel zmarł w roku 1751. Są na nich ekslibrisy¹⁴, wpisy odręczne z różnych lat¹⁵ oraz dwa supereklibrisy

¹³ Szczególne podziękowanie za pomoc w ustaleniu proveniencji kodeńskich Sapiechów w zbiorach polskich i zagranicznych składam Marii Bryndzie, Irynie Kachur, Ewie Kosmowskiej, Krzysztofowi Solińskiemu, Stanisławowi Siess-Krzyszczkowskiemu, Konradowi Szymańskiemu i Izabeli Wieniec-Sielskiej.

¹⁴ Ekslibrisy J.F. Sapiehy z roku 1741, dwie wersje, duża i mała (w dwóch wariantach). Wersja duża: miedzioryt, 15,2 × 11,8 (16,4 × 13,2), proj. J.F. Mylius, niesygnowany. Kartusz w uszakowym obramieniu, w tarczy na przemian herby: Kukieryc i Połota, z herbem Lis w polu sercowym; poniżej na wstędze order Orła Białego. Po bokach: Metryka Koronna i Volumina Legum, zwój, pieczęć kanclerska i tłok pieczętny. U dołu napis: „Ex Bibliothecae Codnensi Ill[ustrissi]mi et Excell[entissi]mi IOANNIS COMITIS SAPIEHA Supre[mi] Cancell[arii] Magni Ducati Lithuaniae Capitanei Brestensis 1736”. Opis według ryciny ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. MNK-III-ryc. 33836. Zob. też V. Kisarauskas, *Lietuvos knygos ženklai 1518–1918*, Vilnius 1984, s. 107, poz. 455. Por. egz. BUW 5.9.4.21[1–2]/XVIII/2. Wersja mała, wariant A: miedzioryt, 6,1 × 4,6, proj. J.F. Mylius, niesygnowany. Kartusz w uszakowym obramieniu, w tarczy na przemian herby: Kukieryc i Połota, z herbem Lis w polu sercowym; poniżej na wstędze order Orła Białego. Po bokach księgi, pieczęć kanclerska i tłok pieczętny, kałamarz z piórem. U dołu napis: „Ex Bibliotheca Codnensi Ill[ustrissi]mi et Excell[entissi]mi IOANNIS COMITIS SAPIEHA Supr[emi] Cancell[arii] M[AGNI] D[UCATI] L[ITHUANIAE]. Opis według V. Kisarauskasa, dz. cyt., s. 108,

notowane zaledwie w trzech egzemplarzach ze zbiorów BUW (2) i BN (1)¹⁶. Tabela 1 pokazuje liczbę znaków własnościowych Jana Fryderyka Sapiehy i wpisów Aleksandra Antoniego Sapiehy.

—
 poz. 456. BUW 15.7.5.4474/XVII/1, ekslibris na druku z roku 1687. Wersja mała, wariant B: miedzioryt, 6,1 × 4,6, proj. J.F. Mylius, niesygnowany. Kartusz w uszakowym obramieniu, w tarczy na przemian herby: Kukieryc i Połota, z herbem Lis w polu sercowym; poniżej na wstędze order Orła Białego. Po bokach księgi, pieczęć kancelarska i tłok pieczętny, kałamarnic z piórem. U dołu napis: „Ex Bibliotheca Codnensi Ill[ustriss]mi et Excell[entiss]mi IOANNIS COMITIS SAPIEHA Supre[mi] Cancellarij M[AGNI] D[UCATI] L[ITHUANIAE]. Opis według ryciny MNK-III-ryc. 33830. Zob. też: V. Kisarauskas, dz. cyt., s. 108, poz. 456a. BUW 4g.3.9.5[1]/XVIII/II, ekslibris na druku z roku 1736.

- ¹⁵ Wybrane przykłady wpisów J.F. Sapiehy: „Ex Libris Joannis Friderici Sapieha in ducatu Olszanensi [...] Referendarij Magni Ducat[us] Lituanie Gubernatoris 1704 [...]”, na druku z roku 1701. BN SD XVIII.2.14921 Rew.; „Ex Libris Joannis Comitis Sapieha Cancellarii Trocensis Capitanei Brestensi MDL 1718”, na druku z roku 1643. BN SD XVII.2.5346 Rew.; „Ex Libris Joannis Com[itis] in Koden Sapieha Castel[ani] Trocensis Capitanei Brestensis M.D.L. 1719”, na druku z roku 1631. BN SD XVII.3.19183 Rew.; „Ex Libris Joannis Comitis Sapieha Castellani Trocensis 1721”. BUW Sd. 712.60; Sd. 712.144; „Joan. Sapieha Cancellarii M.D.L. 1736”, na druku z roku 1624. BN SD XVII.1.5749; „Ex Libris Joannis Sapiehas Supremi MDL Cancellarij 1739” na druku z roku 1733. BN SD XVII.2.13184 Rew.; „Ex Libris Joannis Comitis in Koden Sapieha Supremi Cancellarij MDLae 1740”, na druku z roku 1695. BN SD XVII.2.5683 Rew.; „Ex Libris Joannis Sapieha Castellani Trocensis Capitanei Brestensis MDL 1749”, na druku z roku 1650. BUW 18.3.12.37/1; „Applicatus Residentiae Codnensi Soc. Jesu a Fundatore Illustrissimo Excellentissimo Domini Joanne Frederico Comite in Codeń Sapieha Supremo Cancellario MDLae die 10 Mar[tii] 1749”. BUW Sd. 612.26; „Ex Libris Joannis Comitis Sapieha Cancellarij Minscensis Capitanei Brestensis MDL”, na druku z roku 1700. BUW Sd. 713.3447-3448 adl.; „Ex libris Joannis Sapieha CTCB”, na druku z roku 1671. BN SD XVII.1.6384 Rew.; „Ex Libris Joannis Comitis Sapieha Castellani Brestensis mpp”, na druku z roku 1711. BUW 4.19.7.69/XVIII/II.
- ¹⁶ Superekslibrisy I i II. Superekslibris I, herb Sapiehów Lis na górnej i dolnej okładzinie, 27 × 12. Zob. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Centuria druga*, Warszawa 2001, s. 226, poz. 12 i tabl. 94. BUW 4g.3.9.5[1]/XVIII/II, na druku z roku 1736. Superekslibris II, na górnej i dolnej okładzinie, 46 × 41. Tarcza trójdzielna z herbem Lis Sapiehów pod koroną hrabiowską i dowieszonym orderem Orła Białego. Wokół tarczy herbowej napis: „IOANNIS, COMES IN KODEN SAPIEHA SUPREMUS CANCELLARIUS M[AGNI] D[UCATUS] L[ITHUANIAE]. Por. M. Sipayłło, *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988, s. 217 i tabl. 93. BUW 4.23.1.170[1]/XVIII/III, na druku z 1745 r.; 5.12.2.7[2]/XVIII/III, na druku z roku 1746.

Tabela 1. Znaki własnościowe na drukach XVI–XVIII wieku i rękopisach w zbiorach BUW, BN, RBN (stan badań z 15 stycznia 2025).

	Aleksander Antoni Sapieha, wpis donacyjny dla TWPŃ z roku 1810	Jan Fryderyk Sapieha: superekslibrisy, ekslibrisy, wpisy odręczne
BUW	424 druki, 6 rękopisów	262 druki
BN	376 druków, 1 rękopis	316 druków
RBN	248 druków	60 druków
	1048 druków, 7 rękopisów	638 druków

Podsumowanie badań proveniencyjnych zbiorów w Warszawie i Petersburgu

Warszawa, BUW i BN

Kartoteki proveniencyjne starych druków BUW i BN wykazują łącznie 800 druków oraz 7 rękopisów: w BUW 424 druki i 6 rękopisów¹⁷; w BN 376 druków i 1 rękopis, przy czym tylko 61 druków z XVIII wieku, gdyż badania proveniencyjne nie zostały zakończone (uwaga ta dotyczy również druków z XVII wieku). Według opinii Marii Bryndy z roku 2010 (Zakład Starych Druków BN) są podstawy do twierdzenia, że w BN jest blisko 1000 książek z kolekcji kodeńskiej Sapiehów¹⁸.

Egzemplarze znajdujące się w obu bibliotekach i wykazane w kartotekach proveniencyjnych opisane zostały z autopsji.

¹⁷ Nie bez znaczenia dla liczby egzemplarzy znajdujących się w BUW (najpierw w Bibliotece Rządowej, następnie w Głównej w Warszawie, Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, a od roku 1918 w BUW) była stosowana w XIX i XX wieku praktyka rozbijania historycznych kolekcji, w tym TWPŃ z księgozbiorem Sapiehów. Innym bibliotekom w Polsce i za granicą przekazywano dublety i druki zbędne. Dwa wybrane przykłady dotyczą starych druków z wpisem donacyjnym A. Sapiehy, które w XIX wieku trafiły do Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie (5 egzemplarzy), a w XX wieku do Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie (4 egzemplarze); druki te ponownie znajdują się w zbiorach Gabinetu Starych Druków BUW.

¹⁸ Informację podał M. Nikołajew, powołując się na wypowiedź M. Bryndy podczas posiedzenia Międzynarodowego Komitetu do spraw Projektu Wirtualnej Rekonstrukcji Biblioteki Rodu Sapiehów w Mińsku w dniach 26–28 listopada 2010. Por. M. Hикалаеў, И. Зверава, dz. cyt., s. 41.

Petersburg, RBN

Dane dotyczące 248 druków z wpisem donacyjnym Aleksandra Antoniego Sapiehy znajdujących się w zbiorach RBN pochodzą z dwóch publikacji Mikołaja Nikołajewa z roku 1999 i 2010 (zanotowano 35 druków, których nie wykazuje katalog w wersji cyfrowej)¹⁹. Katalog (dalej używam skrótu: „Sapiehana”) powstał w roku 2011 w Mińsku pod redakcją naukową M. Nikołajewa i Tatiany Roszczyny²⁰. W układzie alfabetycznym autorsko-tytułowym opisano druki od XVI do XVIII wieku pochodzące głównie z biblioteki kodeńskiej Sapiehów: w 213 pozycjach są wpisy donacyjne Aleksandra Sapiehy. Wśród nich są trzy druki (jeden z XVII i dwa z XVIII wieku) przekazane TWPN z dwóch innych bibliotek sapieżyńskich: podhoreckiej (pow. stryjski)²¹ i teofilpolskiej (pow. starokonstantynowski). Są w nich wpisy donacyjne Aleksandra Sapiehy. Druki pochodzące z Podhorców opatrzone są sygnaturami tej kolekcji²². Z Teofilpola do Warszawy przed 3 kwietnia 1814 (do TWPN), w końcu do Petersburga trafił druk z 1775 roku²³. Drogę egzemplarza do Cesarskiej Biblioteki Publicznej potwierdza kilka

¹⁹ М. Нікалаеў, *Кнігі са збораў Радзівілаў і Сапегаў у Санкт-пецяярбургскіх бібліятэках*, w: *Вяртанне* 6, Мінск 1999, s. 251–264; Кнігі з бібліятэк графаў Сарегаў з Дзярэчына, Кодня і Слоніма. Російская нацыянальная бібліятэка; *tenże*, *Абразкі старажытнай кніжнай культуры Берасцейшчыны (пераважна на матэрыялах Расійскай Нацыянальнай бібліятэкі ў Санкт-Пецяярбургу)*, w: *Берасцейскія кнігазборы*. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі „Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання” Брэст, 30–31 кастрычніка 2008, Брэст 2010, s. 281–307.

²⁰ *Сапегуана: книжное собрание рода Сапег / Сапегіяна: кнігазбор роду Сапеггаў*, сост. Л.Г. Кирюхина, К.В. Суша, под научной ред. Н.В. Николаева, Т.И. Рождиной, Минск 2011. DVD-ROM. Katalog druków ze zbiorów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu.

²¹ Nie należy mylić Podhorców w pow. stryjskim z pałacem Jabłonowskich z Podhorcami w pow. złoczowskim, ze sławnym zamkiem Konięcpolskich.

²² *Elegantiarum Aldi Manutii flores novum in ordinem ac formam, novo pene idiomate Gallico...* Lutetiae Parisiorum 1695, sygn. biblioteki podhoreckiej „No 213”, sygn. RBN 7.55.11.18, w katalogu „Sapiehana” poz. 152; *Nova Polonica ex comitiis Grodnensibus de Legatis Pontificis Maximi et Regis Magnae Britanniae, nec non de Jure Patronatus aliisque ad historiam recentiorum Poloniae et Civitatis Thorunensis spectantibus rebus*, Coloniae 1728, sygn. biblioteki podhoreckiej „No 382”, sygn. RBN 32.6.3.17, w katalogu „Sapiehana” poz. 168.

²³ P.J. Bernard, *L'art d'aimer et poésies diverses*, Paris 1775. W RBN druk ma sygnaturę 6.2b.6.48, w katalogu „Sapiehana” jest wykazany pod numerem 20, fotografie oznaczone nr 19 pokazują ekslibris T. Sapieżyny, kartę tytułową z zapisem daru Józefa Łuby i proveniencję TWPN.

znaków własnościowych: ekslibris Teofili Strzeżysławy z Jabłonowskich Sapieżyny (1742–1816), matki Aleksandra Antoniego Sapiehy (pod tarczą herbową napis: „Teophile Princesse Sapieha nee Pcesse Jablonowska”), adnotacja donacyjna syna Aleksandra, zapis „dar JW Łuby 286”²⁴, pod nim dopisana w skrócie nazwa łacińska biblioteki TWPŃ: „Bibl[iotheca] Soc[ietati] Reg[iae] vars[aviensi] ami[corum] Litter[arium]”.

Uzupełnieniem katalogu „Sapiehana” jest cyfrowa dokumentacja fotograficzna, w której zbiór zdjęć mających odpowiadać opisom katalogowym (1–250) oznaczono numerami od „o” do „249”. Błąd ten utrudnia swobodne korzystanie z obu części wersji cyfrowej. Przede wszystkim jednak do fotografowania wybrano (wytypowano) głównie karty tytułowe druków, na których w TWPŃ rzadko wpisywano donację Aleksandra Sapiehy.

Analiza zawartości wykazów opracowanych przez Nikołajewa oraz wersji cyfrowej katalogu dowodzi, że opisy formalne z dokumentacją proveniencyjną dublują się lub wzajemnie uzupełniają. Notabene liczba 248 druków opisanych ze zbiorów RBN odzwierciedla zapewne stan badań proveniencyjnych (do 2010 roku), nie zaś posiadanych egzemplarzy.

Do Cesarskiej Biblioteki Publicznej trafiło także 1044 rękopisów – liczba ta jest prawdopodobnie zaniżona²⁵. Rękopisy TWPŃ znajdowały się w samej bibliotece, także jako osobne zbiory nieujęte w inwentarzu bibliotecznym, w sali gen. Dąbrowskiego oraz w Archiwum. Zbiór rycin (6 tek) i rysunków (8 tek) liczył ogółem 1824 obiekty²⁶. Wiedza o nich jest znikoma.

²⁴ Józef Łuba, radca Rady Stanu Księstwa Warszawskiego od roku 1810. Do zbiorów TWPŃ przekazał ok. 1500 woluminów. Zob. U. Paszkiewicz, *Narastanie księgozbioru Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (1802–1832)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi” 1977, z. 3, s. 76, 97, przyp. 140. Informacje na podstawie AGAD, TWPŃ sygn. 60: Posiedzenie ogólne dnia 3 kwietnia 1814, s. 88.

²⁵ Z. Strzyżewska, *Konfiskaty warszawskich zbiorów publicznych po powstaniu listopadowym, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego i Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk*, Warszawa 2000, s. 236–237. W świetle raportów sporządzonych w latach 1832–1834 przy okazji przygotowania zbiorów do wywiezienia do Rosji z księgozbioru TWPŃ w roku 1832 do Petersburga wywieziono 364 rękopisy, w następnym roku – 197, w roku 1834 – 483, czyli łącznie 1044 rękopisy; zob. J. Kaliszuk, S. Szyller, *Zbiór rękopisów Biblioteki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w świetle inwentarza z 1827 r.*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2022, t. 31, z. 2, s. 56.

²⁶ S. Sawicka, T. Sulerzyska, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej 1939–1945*, Warszawa 1960, s. 8, przyp. 27. Zbiór TWPŃ zawierał ogółem 1824 obiekty, w tym 1806 rysunków. Nie posiadał szczegółowego katalogu. Podzielony z grubsza na szkoły, spisany tylko w Petersburgu przez Mikołaja I. Utkina (1780–1863), pełniącego funkcję kustosa grafiki w Ermitażu i kierownika muzeum w Cesarskiej Akademii Sztuki. Katalog sporządzony w 27 zeszytach w języku francuskim w latach 1843–1853

Poszukiwanie informacji na temat losów rękopisów wywiezionych do Petersburga wymaga przede wszystkim zbadania inwentarzy rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej z lat czterdziestych XIX wieku (dla zbiorów wywiezionych)²⁷. Dwa rękopisy z połowy XV i połowy XVII wieku (Lat. Q.II vel. 4 oraz Lat. Q.II.152) ze znakami własnościowymi Sapiehów (Jana Fryderyka i Aleksandra Antoniego) wykazał w roku 1910 Józef Korzeniowski w *Zapiskach z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich*²⁸. Kolejny rękopis ujawniła w 2005 roku Ludmiła Kisieliewa, dając pełny opis bibliograficzny ze szczegółową zawartością trzynastowiecznego kodeksu Innocentego III „Decretalium libri V. Compilatio cum apparatu Ioannis Teutonicus, Prologus et Epilogus Bernardi Compostellani” (ok. 1250)²⁹. Kodeks pergaminowy (156 k.) pochodzi z opactwa benedyktynów w Trewirze (Niemcy) z wpisem własnościowym: „Ex libris imperialis monasterii S. Maximini”. Po kasacie opactwa w roku 1802 kodeks trafił do zbiorów TWPŃ z początkiem XIX wieku. Po powstaniu listopadowym kodeks wraz z innymi rękopisami i drukami został wywieziony do Petersburga. Obecnie znajduje się w RBN³⁰.

obejmuje całość skonfiskowanych zbiorów graficznych, w tym TWPŃ ([Utkin Nikolaj Ivanovič], „Catalogue raisonné des Estampes composant la Collection du Cabinet d’Alexandre de Varsovie, rédigé par Nicolas Outkin. St. Petersbourg 1843–1853”). Katalog znajduje się w zbiorach Gabinetu Rycin BUW (23 zeszyty w formie odpisu sporządzonego w 1921 roku dla Komisji Rewindykacyjnej, zeszyty 24–27 jako mikrofilm z oryginału udostępnionego przez Dyрекcję Ermitażu w 1958 roku).

²⁷ J. Kaliszuk, S. Szyller, dz. cyt., s. 65.

²⁸ J. Korzeniowski, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich. Sprawozdanie z podróży naukowych odbytych w l. 1891–1892 i w r. 1907*, w: *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. 11, Kraków 1910, s. 73, poz. 81, s. 76, poz. 86; J. Kaliszuk, S. Szyller, dz. cyt., s. 114, poz. 81: rękopis oznaczony w „Repertorium” sygn. TWPŃ „P. 118” ma sygn. *BN Lat.Q.v.II.4; s. 86: rękopis w „Repertorium” z sygn. TWPŃ „P. 119” ma sygn. *BN Lat.Q.ch.II.152. Gwiazdki umieszczone przed sygnaturami BN oznaczają straty wojenne rękopisów.

²⁹ Л.И. Киселева, *Латинские рукописи XIII века (описание рукописей Российской национальной библиотеки)*, С. Петербург 2005, s. 103–104. Sygn. kodeksu: RBN Lat. F. v.II.1. Autorka podała błędną informację, że kodeks został wywieziony do Petersburga w końcu XVIII wieku razem ze zbiorami Biblioteki Załuskich.

³⁰ Stwierdzenie przynależności kodeksu do kolekcji Sapiehów nie jest możliwe bez autopsji w RBN. W „Repertorium Rękopisów Biblioteki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk sporządzonym w r. 1827” nie został on wykazany (oryg.: AGAD, TWPŃ sygn. 87). J. Kaliszuk i S. Szyller w opublikowanym „Repertorium” (s. 51–142) w Aneksie II umieścili wykaz: *Rękopisy TWPŃ nieuwzględnione w „Repertorium z 1827”*. Wśród 125 pozycji brakuje w tym wykazie kodeksu Innocentego III.

Tabela 2. Wyniki badań proveniencyjnych (stan badań z 15 stycznia 2025).

Wiek	Polska		Rosja	Razem
	BUW	BN	RBN	
XVI	28	6	46	80
XVII	156	309	104	569
XVIII	240	61	98	399
Łącznie	424 druki, 6 rękopisów	376 druków, 1 rękopis	248 druków	1048 druków, 7 rękopisów

Badania potwierdziły rangę biblioteki magnackiej Jana Fryderyka Sapiehy. Ujawniły ponadto, iż w Kodniu znajdowały się egzemplarze należące do innych członków rodu pieczętujących się herbem Lis. W większości mają one indywidualne znaki własnościowe, niekiedy ekslibrisy J.F. Sapiehy, a przede wszystkim wpis donacyjny A. Sapiehy dla TWPN.

W grupie tej 24 druki należały do Pawła Franciszka Sapiehy (1657–1715, imię zakonne Bernard), od 1694 roku opata cystersów w Paradyżu, a od 1708 komisarza generalnego cystersów. Pojedyncze egzemplarze w zbadaanej kolekcji należały do Krzysztofa Franciszka (1623–1665), cześnika litewskiego, podskarbiego, stolnika, krajczego i starosty oszmiańskiego; Kazimierza Władysława (1650–1703), kasztelana trockiego; do jego syna Mikołaja (1689–1716), starosty mścisławskiego (druk z XVI wieku, wpis z datą 1706, zachowany w RBN). Dwa druki siedemnastowieczne należały do Katarzyny z Sanguszków Sapieżyny (1679–1756), żony Władysława Jozafata (1652–1733), wojewody brzesko-litewskiego, hrabiego na Wisznicach i Niesuchojeżach. Do Kodnia druki te trafiły z Wisznic, a w Warszawie otrzymały wpis donacyjny Aleksandra Sapiehy (znajdują się w BUW). Jeden egzemplarz należał do Józefa Stanisława Sapiehy (1708–1754), kanonika wileńskiego i warszawskiego. Księgozbiór został przekazany kapitule wileńskiej (egzemplarz w zbiorach BN). W księgozbiórze Kazimierza Nestora Sapiehy udało się ustalić jeden druk z wpisem donacyjnym z 1810 roku (zachowany w BUW). Właściciel nie nadawał nabytkom proveniencji, więc nie można było ich wyróżnić spośród zbadanych egzemplarzy³¹.

Trudno także ustalić liczbę egzemplarzy należących do samego Aleksandra Antoniego Sapiehy. Niewątpliwie miał własną bibliotekę podręczną, z której korzystał w trakcie dłuższych lub krótszych pobyków, przede

³¹ H. Wolska, dz. cyt., s. 12–14.

wszystkim w Warszawie i Wisznicach. Dokument potwierdzający istnienie niewielkiego księgozbioru w Wisznicach ujawnił w 2015 roku Artur Rogalski³². W „Inwentarzu pozostałości po księciu Aleksandrze Sapiesze, działaczu Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk spisany w Wisznicach w 1813 r.”³³ biblioteka liczyła 59 tytułów w ok. 100 woluminach – większość tego zbioru (40 tytułów w 72 woluminach) trafiła ostatecznie do biblioteki Sapiehów w Krasiczynie³⁴. Według innego źródła biblioteka Sapiehów w Wisznicach pod koniec XVIII wieku liczyła co najmniej 168 tytułów³⁵. Do tej części zbiorów odnosi się zapewne uwaga z przywołanego powyżej inwentarza, że w Wisznicach przechowywano „bibliotekę znaczną”.

Kierunki rozproszeń w Polsce i za granicą (poza egzemplarzami znajdującymi się w BUW, BN i RBN)

Ustalanie drogi przemieszczeń kolekcji historycznych należy do trudniejszych zadań stojących przed badaczem. Wstępne poznanie losów zbiorów daje możliwość sięgania do kartotek proweniencyjnych lub poszukiwania piśmiennictwa ujawniającego wyniki badań – do katalogów starych druków i opracowań opartych na tychże wynikach. Wykorzystane dotychczas drukowane spisy oraz artykuły dały wynik mało satysfakcjonujący.

³² A. Rogalski, *Zbiory księcia Aleksandra Sapiehy w świetle nieznanych archiwaliów, w: Jabłonowscy. W kraju i poza jego granicami*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec 2015, s. 81–82. Autor odnotował, że jeszcze przed śmiercią księcia (9 września 1812) w Wisznicach przechowywano „bibliotekę znaczną”. Tę część księgozbioru (wraz z innymi cenniejszymi przedmiotami) książkę nakazał wywieźć do Lublina, potem ks. Anna Jadwiga z Zamoyskich Sapieżyna umieściła ją w swej rezydencji w Szydłowcu. Po ewakuacji majątku w Wisznicach w miejscowym lamusie (skarbcu) pozostały resztki wspaniałego niegdyś księgozbioru.

³³ Oryg.: Arch. Państw. w Siedlcach, Witkowski Wiktor pisarz aktowy dep. Siedleckiego 1810–1818, sygn. 5 akt nr 160.

³⁴ *Biblioteka Sapiehów z Krasiczyna w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 2, cz. 1, *Druki obce z wieków XV–XVII*, red. I. Pietrkiewicz, Kraków 2015; *Biblioteka Sapiehów z Krasiczyna w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 2, cz. 2, *Druki obce z wieku XVIII*, red. I. Pietrkiewicz, Kraków 2017.

³⁵ S. Siess-Krzyszowski, *Relikty historycznych księgozbiorów sapieżyńskich w bibliotece krasiczyńskiej (w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu)*, w: *Nihil sine litteris. Scripta in honorem professoris Venceslai Walecki*, red. T. Nastulczyk, S. Siess-Krzyszowski, Kraków 2017, s. 621.

Kierunki rozproszeń i przemieszczeń w Polsce

Dzików Biblioteka Tarnowskich, obecnie w zbiorach BN: 2 druki z XVII wieku (na podstawie kartoteki proveniencyjnej).

Gdańsk Biblioteka Gdańska PAN: 1 druk z pierwszej połowy XVII wieku, włączony do zbiorów w 1979 roku jako przedwojenny zasób dubletów Danziger Stadtbibliothek³⁶.

Katowice Biblioteka Śląska: 1 druk z końca XVII wieku, zakupiony w Domu Książki Antykwariacie Naukowym w Krakowie w czerwcu 1964 roku³⁷.

Kórnik Biblioteka Kórnicka PAN: 3 druki, po jednym z XVI, XVII i XVIII wieku³⁸.

Kraków Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki: druk F. Fénelon, *Démonstration de l'existence de Dieu...*, Amsterdam 1715, z zapisem donacyjnym Aleksandra Sapiehy. Do 1892 roku egzemplarz należał do Władysława Semetkowskiego, lwowskiego kupca i właściciela domu komisowego (w egzemplarzu pieczętka z imieniem i nazwiskiem). Po śmierci właściciela druk należał do Heleny Dąbczańskiej (1863–1956), która część lwowskiego księgozbioru darowała w roku 1907 gminie miasta Krakowa. Około roku 1925 jej księgozbiór trafił do Miejskiego Muzeum Przemysłowego im. A. Baranieckiego, przemianowanego w 1950 roku na Akademię Sztuk Pięknych; nadal tam się znajduje. Do inwentarza Dąbczańskiej druk

³⁶ Informacji udzieliła B. Gryzio, do listu załączona kopia karty tytułowej, na której znajduje się wpis donacyjny z roku 1810 oraz dwie pieczętki Biblioteki Miejskiej w Gdańsku, używane w latach 1896–1921: „ZUR DANZIGER STADT-BIBLIOTHEK” z herbem Gdańska w środku pola, na nią nabita została owalna pieczęć z napisem „Abgegeben aus dem Dubletten der Danziger Stadtbibliothek”. Egzemplarz do zbiorów BG z sygnaturą akcesyjną 3917/79 włączony w roku 1979 jako przedwojenny zasób dubletów Danziger Stadtbibliothek.

³⁷ Druk z roku 1696 w Bibliotece Śląskiej ma sygn. 228381 I. Znajdują się w nim cztery znaki własnościowe: wpis Jana Fryderyka Sapiehy, zapis donacyjny Aleksandra Sapiehy, pieczętka Józefa Wolffa (1854–1900) oraz owalna pieczętka Zygmunta Pusłowskiego z herbem Szeliga (1848–1913). Informacji udzieliła W. Pawłowicz.

³⁸ Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. Cim.Qu.2610; druk z roku 1592; sygn. 311833; druk z roku 1684; zakup w roku 2024, sygn. 31817; druk z roku 1707. Informacji udzieliła M. Marcinkowska.

wpisano pod numerem 3978. Z powodu braku opracowania kolekcji nie ma możliwości odczytania proveniencji Dąbczańskiej³⁹.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział Starych Druków, Rękopisów i Kartografii: 4 druki, 1 z XVII, 3 z XVIII wieku. Na drukach są zapisy donacyjne Aleksandra Sapiehy z 1810 roku, w tym na jednym dodatkowo pieczęć lakowa z herbami Lis, Kukieryc, Ręka, Pogoń. Z proveniencji późniejszych właścicieli są znaki: ekslibrisy heraldyczne Emeryka Hutten-Czapskiego (1828–1896) z napisem na szarfię „Comitis Emerici Hutteni Czapski” w trzech drukach, w czwartym pieczętka Waława Lasockiego (1837–1921) z napisem „z Daru dra W. Lasockiego 1904”. Na proveniencje z kolekcji kodeńskiej Sapiehów znajdujących się w Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego zwrócił uwagę Siess-Krzyszowski w roku 2017, poszukując egzemplarzy ze zbiorów sapieżyńskich w Krasicy⁴⁰.

Zamek Królewski na Wawelu, zbiory krasicyńskie Sapiehów przechowywane obecnie na zamku w Pieskowej Skale: 7 druków od XVI do XVIII wieku⁴¹.

Lublin W Bibliotece Metropolitalnego Seminarium Duchownego znajduje się dzieło Jana Długosza *Historia Polonica* drukowane we Frankfurcie nad Menem w latach 1711–1712. Egzemplarz pochodzi ze zbiorów skasowanego w roku 1864 klasztoru oo. Augustianów w Lublinie. Są w nim trzy znaki własnościowe Sapiehów: wpis donacyjny Aleksandra z roku 1810 oraz ekslibrisy Józefa Stanisława i Jana Fryderyka Łukasza. W zbiorach Biblioteki Seminarium Duchownego druk nie ma własnej sygnatury⁴².

³⁹ I. Gruchała, „W tym streszczało się niejako moje życie”. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki*, Kraków 2016, s. 234. Informacje potwierdzone przez autorkę 28 lutego 2025.

⁴⁰ Druk z roku 1685, sygn. MNK VIII-XVII.319; druk z roku 1742, sygn. MNK VIII-XVIII.1152; druk z roku 1739, sygn. MNK VIII-XVIII.10089; druk z roku 1744, sygn. MNK VIII-XVIII.1804, egzemplarz z daru W. Lasockiego w 1904 roku. Opisy druków z proveniencjami przygotowała A. Perzanowska; zob. S. Siess-Krzyszowski, dz. cyt., s. 623, przyp. 35.

⁴¹ *Biblioteka Sapiehów z Krasicy w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 1, *Polonica z wieków XVI–XVIII*, oprac. i red. S. Siess-Krzyszowski, K. Stompór-Lesiecka, A. Baran, Kraków 2013, s. 73, poz. 160; s. 126, poz. 275; s. 136, poz. 294; s. 174–175, poz. 278; *Biblioteka Sapiehów z Krasicy w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 2, cz. 1, s. 114, poz. 286; s. 120, poz. 301; *Biblioteka Sapiehów z Krasicy w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 2, cz. 2, s. 309–310, poz. 777.

⁴² L. Zalewski, *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926, s. 176; A. Sułek, *Ekslibris i supereklibris*

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego: 4 polonika, po 2 z XVII i XVIII wieku⁴³. Ponadto do roku 2007 w Bibliotece im. H. Łopacińskiego znajdowały się 3 inne druki z donacji Aleksandra Sapiehy. Pochodziły one z klemensowskiego księgozbioru Zamoyskich, od roku 2008 znajdowały się jako depozyt w Książnicy Zamojskiej im. Stanisława Kostki Zamoyskiego w Zamościu (w kolekcji „Księgozbiór Klemensowski Rodziny Zamoyskich”)⁴⁴, od grudnia 2024 roku przechowywane są w BN.

Łódź Miejska Biblioteka Publiczna im. L. Waryńskiego (obecnie Biblioteka Miejska w Łodzi): 1 druk z XVI wieku. Egzemplarz pochodzi ze zbiorów Muzeum Historii i Sztuki im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów w Łodzi⁴⁵.

Sucha, powiat żywiecki Biblioteka Branickich: 1 druk z XVIII wieku z wpisem donacyjnym Aleksandra Sapiehy oraz ekslibrisem Branickich herbu Korczak: „Ex Libris Com. Branicki Sucha”, z dewizą na szarfię „PRO FIDE ET PATRIA”. Dublet oznaczony „s. 631” obecnie znajduje się w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu (sygn. BO XVIII.55857) (na podstawie karty proveniencyjnej).

Toruń Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska: 2 druki, po jednym z XVII i XVIII wieku, ze zbiorów Zygmunta Mocarskiego (od 1923 roku dyrektora Książnicy Miejskiej im. Kopernika), przywiezione

XVIII w. w zbiorach Biblioteki Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie, „Bibliotekarz Lubelski” 1996, nr 127, s. 33.

⁴³ Druk z roku 1690 (sygn. P-17-q-67) kupiony został przez Towarzystwo Biblioteki Publicznej H. Łopacińskiego od spadkobierców; druk z roku 1677 (sygn. P-17-q-430) ma pieczętkę z napisem w otoku „ХОЛМСКОЙ [!] СЕМИНАРИИ БИБЛИОТЕКИ”. Dwa druki z lat 1748 i 1750 (sygn. P-18-q-196/T 2 oraz P-18-q-733) były własnością księdza greckokatolickiego Pawła Szymańskiego (1782–1852), mają także pieczętki biblioteki unickiego seminarium duchownego w Chełmie, która odziedziczyła ten księgozbiór, dodając m.in. pieczętkę „БИБЛИОТЕКА ХОЛМСКОЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРИИ”. Informacji udzieliła K. Podkowińska, Dział Zbiorów Specjalnych WBP im. H. Łopacińskiego.

⁴⁴ W WBP w Lublinie obowiązywały sygnatury: P-18-o-864/T.1 (druk z 1786 roku), P-18-q-374 (druk z 1742 roku), P-18-q-472 (druk z 1743 roku). Informacji udzieliła K. Podkowińska.

⁴⁵ *Katalog starych druków. Informator o zbiorach*, cz. 1, *Polonica XVI w.*, oprac. I. Książek, Łódź 1983, s. 8–9, poz. 7. Miejska Biblioteka Publiczna im. L. Waryńskiego w Łodzi.

z Petersburga zapewne w 1918 roku. Na jednym z nich jest także ekslibris J.F. Sapiehy⁴⁶.

Warszawa Biblioteka Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego: 2 druki, po jednym z XVII i XVIII wieku (na podstawie karty proveniencyjnej).

Wrocław Biblioteka Ossolineum: 1 druk z XVII⁴⁷ i 3 druki z XVIII wieku. Jeden z nich wykazuje katalog druków śląskich⁴⁸, dwa pozostałe notują karty proveniencyjne.

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego: 1 druk z XVI wieku, wpłynął do zbiorów w 1957 roku⁴⁹.

Nieznana miejscowość, nieznanymi właścicielami Internetowy Dom Aukcyjny OneBid w kwietniu 2022 roku oferował do sprzedaży druk z XVIII wieku z wpisem donacyjnym Aleksandra Sapiehy na karcie 2, zawierającej drukowaną dedykację dla Jana Aleksandra Sanguszki (1712–1773). Próba sprzedaży woluminu oferowanego przez Antykwariat Wójtowicza w Krakowie nie powiodła się (nie było ofert kupna)⁵⁰. Egzemplarz wrócił do nieznanego właściciela instytucjonalnego lub prywatnego⁵¹.

⁴⁶ U. Paszkiewicz, *Księgozbiór Zygmunta Mocarskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, *Księgozbiory miejskie i mieszczańskie*, s. 111, 113, 139, przyp. 21–22. Egzemplarze w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, druk z XVII wieku, sygn. KM 25145 Moc. 77; druk z XVIII wieku, sygn. KM 34242 Moc. 180.

⁴⁷ *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Polonica wieku XVII*, t. 5, oprac. W. Tyszkowski, Wrocław 1994, s. 107, poz. 5314d.

⁴⁸ *Katalog druków śląskich XV–XVIII wieku ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, oprac. M. Minkowska, Wrocław 2020, s. 121, poz. 680b.

⁴⁹ A. Rogalińska, *Kolekcja starych druków w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, w: *Funkcjonowanie biblioteki naukowej w zmieniającym się otoczeniu społecznym*, red. B. Chrapczyńska, M. Świrad, Wrocław 2022, s. 138, poz. 35; s. 143.

⁵⁰ K. Żeglicki, *Bibliotheca gnomico-historico-symbolico-politica. In quam tum SS. Patrum, aliorumq; selectae & nervosae theologorum, philosophorum, oratorum, poetarum, & historicorum sententiae, tum apophthegmata, exempla, praecipue de Polona historia deprompta, similitudines & symbola ordine alphabetico collecta...*, [pars 1], Varsaviae, Typis S.R.M. Reipublicae Scholarum Piarum 1742.

⁵¹ Zob. dokumentację dotyczącą oferty, onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-zeglicki-arnolf-kazimierz-sanguszko-sapieha-bibliotheca-gnomico-historico-symbolico-politica-1200435 [dostęp: 12.04.2025], uzyskaną dzięki K. Szymańskiemu, Dział Starych Druków Ossolineum.

Kierunki rozproszeń i przemieszczeń za granicą

Białoruś (Republika Białorusi)

Grodno Państwowe Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Grodnie (Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей): w Dziale Książek Rzadkich i Starodruków znajduje się 1 druk z połowy XVIII wieku z zapisem donacyjnym Aleksandra Sapiehy. Do inwentarza Muzeum Historycznego w Grodnie Nr 12001–17073 (sygn. 091/22453) druk ten wpisano ok. 1930 roku⁵².

Litwa (Republika Litewska)

Wilno Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių): w opublikowanym katalogu druków z XVI–XVII wieku odnotowano 1 druk siedemnastowieczny z wpisem donacyjnym Aleksandra Sapiehy. Egzemplarz pochodzi ze zbiorów Książnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie; nie podano wcześniejszego właściciela⁵³.

Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus universiteto biblioteka): 2 druki, po jednym z XVII i XVIII wieku⁵⁴.

Litewska Biblioteka Narodowa im. Martynasa Mažvydasa (Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka): 2 druki z XVIII wieku⁵⁵.

Mołdawia (Republika Mołdawii)

Kiszyniów Biblioteka Narodowa Mołdawii (Bibliotēca Națională a Republicii Moldova): kilka starych druków (poloników) należących do kolekcji

⁵² A.I. Саўчук, *Некалькі кніг з бібліятэк Сапегаў*, w: *Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час, Зборнік навуковых артыкулаў*, ред. кол. С.В. Марозава [i др.], Гродна 2007, s. 332–334; druk z roku 1748, ГРМНА, Dział Książek Rzadkich i Starodruków, sygn. 094/14145.

⁵³ *Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lithuaniae. Catalogus*, Concinnaverunt D. Narbutienė, V. Radivilienė, D. Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius 2007, s. 93–94, poz. 259.

⁵⁴ Druk z roku 1610, sygn. III 5587. Na mały ekslibris J.F. Sapiehy (wariant B) naklejono ekslibris typograficzny w ozdobnej ramce. Poniżej orła dwugłowego umieszczono napis „ВИЛЕНСКАЯ ПУБЛІЧНАЯ БІБЛІОТЕКА”; druk z roku 1749, sygn. BAV c 737, nr inw. 1604832. Informacji udzieliła A. Rinkūnaitė.

⁵⁵ Druk z roku 1716, brak sygn., nr inw. 1012347; druk z roku 1720, sygn. B7–91, nr inw. 1012492. Informacji udzieliła J. Misiūnienė.

sapieżyńskiej z Kodnia zasygnalizowali w roku 2003 Hanna Łaskarzewska i Tomasz Balcerzak⁵⁶. Tekst artykułu jest relacją z wystawy „Wspólne dziedzictwo. Polonica w mołdawskich zbiorach muzealnych, archiwalnych i bibliotecznych” zorganizowanej przez Ambasadę RP w Mołdawii i otwartej w Narodowym Muzeum Historycznym w Kiszyniowie na przełomie listopada i grudnia 2002 roku. Wystawie towarzyszył niewielki folder zawierający ilustracje kart tytułowych z polskimi proveniencjami, jednak bez sapieżyńskich znaków własnościowych. Do Warszawy przywieziono 2 odbitki kserograficzne z osiemnastowiecznego druku mającego na wyklejce mały ekslibris Jana Fryderyka Sapiehy (wariant B) i wpis donacyjny z roku 1810 umieszczony na karcie *2 między fragmentem drukowanej dedykacji; na kopiach brak informacji o druku i jego sygnaturze⁵⁷. Dotarcie do kolejnych druków z proveniencjami Sapiehów, które trafiły do Biblioteki Narodowej Mołdawii prawdopodobnie z Petersburga, jest kwestią czasu.

Rosja (Federacja Rosyjska)

Grabież rosyjska stała się pierwszym i najbardziej dotkliwym aktem rozbicia kolekcji kodeńskiej Sapiehów. Po przewiezieniu zbiorów do Petersburga następowały kolejne przemieszczenia polegające na pozbywaniu się dubletów i druków zbędnych oraz kradzieżach na zlecenie prywatnych zbieraczy, zasilających własne kolekcje bądź też antykwariaty nie tylko petersburskie. Uchwycenie czasu i dróg przemieszczeń egzemplarzy do obecnych właścicieli instytucjonalnych i prywatnych jest niezwykle trudne. Kilka publikacji ujawniających polonika i druki obce w zbiorach rosyjskich to kropla w morzu oczekiwań.

Kirow (do roku 1934 Wiatka) Obwodowa Biblioteka Naukowa im. A.I. Hercena w Kirowie (Кировская областная научная библиотека им. А.И. Герцена): w Gabinecie-Muzeum Książki Zachodnioeuropejskiej znajdują się 2 druki z XVI i XVIII wieku (na podstawie artykułu)⁵⁸.

⁵⁶ H. Łaskarzewska, T. Balcerzak, *Dalekie lecz bliskie. Badania nad polskimi księgozbiorami w Mołdawii*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 2003, nr 1 (164), s. 50–54.

⁵⁷ Zapewne chodzi o tom 1 listów króla Prus Fryderyka II i Woltera, wydany w Kehl w 1784 roku: *Lettres du prince royal de Prusse et de M. de Voltaire (Oeuvres complètes de Voltaire, t. 59)*. Na k. *2 początek dedykacji: „Au son altesse roiale monseigneur le prince roial de Prusse”.

⁵⁸ Е.А. Мальшева, „Полоника” в собрании Кабинета музея западноевропейской книги, „Герцена: вятские записки”, вып. 6, nie podano daty druku artykułu, brakuje

Moskwa Państwowa Publiczna Historyczna Biblioteka Rosji (Государственная публичная историческая библиотека России): katalog druków zachodnioeuropejskich z drugiej połowy XVI wieku wykazuje jeden egzemplarz z małym ekslibrisem Jana Fryderyka Sapiehy (wariant B) oraz wpisem Aleksandra Sapiehy z roku 1810. Druk został sprzedany przez Cesarską Bibliotekę Publiczną w Petersburgu 6 listopada 1850⁵⁹.

Rosyjska Biblioteka Państwowa (Российская государственная библиотека, dawna Państwowa Biblioteka ZSRR im. W.I. Lenina): N.P. Czerkaszyna, publikując w roku 1980 artykuł na temat krakowskich druków pierwszej połowy XVI wieku, zwróciła uwagę na książkę z ekslibrisem Jana Fryderyka Sapiehy⁶⁰. Próba uściślenia informacji nie powiodła się – z odpowiedzi Iriny L. Karpowej udzielonej w styczniu 2025 roku wynika, że w RBP jest jeden druk z ekslibrisem Aleksandra Michała Sapiehy (1730–1793) z napisem „EX BIBLIOTHECA ALEXANDRI Comitis SAPIEHA Praef[ecti] Pun[iensis]”. Własne badania kolekcji sapieżyńskiej pokazały, że znak ten nie występuje na egzemplarzach z zapisem donacyjnym Aleksandra Antoniego Sapiehy.

Nowosybirsk Państwowa Publiczna Naukowo-Techniczna Biblioteka Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk (Государственная публичная научно-техническая библиотека Сибирского отделения Российской академии наук): wśród poloników znajduje się egzemplarz *Kroniki Sarmacyey Europskiey* Aleksandra Gwagnina, wydany w Krakowie w 1611 roku. Informacje o kilku proveniencjach egzemplarza podała w 2015 roku Tatiana N. Iljuszeczkina⁶¹. Z tekstu artykułu wiadomo, że w egzemplarzu znajduje się ekslibris Jana Fryderyka Sapiehy, na karcie tytułowej donacja Aleksandra Antoniego Sapiehy z roku 1810 oraz niedatowana

—
także sygnatur. W egzemplarzach są ekslibrisy J.F. Sapiehy oraz wpisy donacyjne A. Sapiehy z roku 1810.

⁵⁹ Государственная публичная историческая библиотека России. Западно-европейские издания XVI века (1551–1600). Каталог коллекции, В 4-х частях, сост. В.П. Степанова, ч. 3, М–Р. No 772–1110, Москва 2007, s. 108–110, poz. 889, egz. 5, инвент. 473594; ОИК-32106 XVI в. 80. Informacji udzielił S. Siess-Krzyszowski.

⁶⁰ Н.П. Черкашина, *Краковские издания первой половины XVI в. в Государственной библиотеке СССР имени В.И. Ленина*, w: *Русско-польские связи в области книжного дела, Сборник научных трудов*, ред. колл. Е.Л. Немировский [и др.], Москва 1980, s. 10–21.

⁶¹ T.N. Iljuszeczkina, *Polonika w kolekcji książek europejskich syberyjskiej biblioteki akademickiej*, tłum. Z. Olczak, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9, s. 70–71, ilustracja dużego ekslibrisu J.F. Sapiehy.

zapiska „Dostałem od Leosia Sapiehy⁶² w Wilnie S. Kossecki”⁶³. Ustaliłam, że BUW posiada także egzemplarz *Kroniki*... pochodzący z biblioteki kodeńskiej z ekslibrisem Jana Fryderyka Sapiehy i wpisem Aleksandra Antoniego Sapiehy z 1810 roku (sygn. Sd. 714.1342[1–10]).

Pułkowo koło Petersburga Z Biblioteki Cesarskiego Głównego Obserwatorium wrócił do Polski w 1934 roku druk z końca XVII wieku⁶⁴ ze znakami własnościowymi Sapiehów i TWPN⁶⁵. Na górnej wyklejce znajduje się ekslibris z napisem „Библиотека Императорской Главной Обсерватории в Пулкове”. Egzemplarz przechowywany jest w BN (sygn. SD XVII.2.7206) z wpisem ołówkiem także na wyklejce: „Rew[indykat] (do pisma Exp. Del. 282/EW/34)”.

Samara Obwodowa Uniwersalna Biblioteka Naukowa w Samarze (Самарская областная универсальная научная библиотека): kolekcja poloników mieści się Oddziale Rzadkiej Książki. W artykule Aleksieja Aleksandrowa opublikowanym w 2017 roku nie ma doniesień o egzemplarzach z proveniencją Sapiehów⁶⁶. Źródło pośrednie (niepublikowane) mówi co najmniej o kilku drukach proveniencji Jana Fryderyka Sapiehy – nie ma pewności, czy są w nich wpisy donacyjne Aleksandra Antoniego Sapiehy⁶⁷.

Ukraina

W czterech miastach Ukrainy znaleziono dotychczas 16 druków z XVI–XVIII wieku z wpisem donacyjnym Aleksandra Antoniego Sapiehy.

⁶² Leon Sapieha herbu Lis (1803–1878, zm. w Krasiczynie) – syn Aleksandra Antoniego i Anny Jadwigi z Zamoyskich.

⁶³ Stanisław Kossecki herbu Rawicz (1739–1820) – pisarz, komornik graniczny buski (1771), komornik graniczny latyczowski (1776–1784), cześnik podolski (1791), poseł na Sejm Czteroletni (od 1790 roku).

⁶⁴ J. Ozanam, *La géométrie pratique, contenant la trigonometrie theorique et pratique...*, ed. 2, À Paris, Chez l'Auteur et Estienne Michallet 1689 [rz.].

⁶⁵ Znaki własnościowe Sapiehów i TWPN: „Ex Libris Joannis Sapieha sv”, wpis na wyklejce, ekslibris J.F. Sapiehy, mały, „Ex libris Alexandri Principis Sapieha Donatis Societati Regiae Varsaviensi anno 1810”, wpis na karcie A, „Bibl. Tow. Krol. War. Prz. Nauk. 1810”, na karcie tytułowej.

⁶⁶ А. Александров, „Польская коллекция” в фонде Самарской областной универсальной научовой библиотеки, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom specjalny, *Polonika w zbiorach obcych*, s. 303–308.

⁶⁷ Informacji udzieliła L. Putka z Warszawy, była konsul w Moskwie.

Kijów Biblioteka Narodowa Ukrainy im. Władimira Wiernadskiego (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського): w Dziale Starodruków i Książek Rzadkich znajdują się 2 druki, jeden z połowy XVII wieku z wpisem Jana Fryderyka Sapiehy z roku 1718 oraz donacją Aleksandra Antoniego Sapiehy z 1810 roku⁶⁸, drugi z roku 1713, wydany w Warszawie z donacją z roku 1810⁶⁹.

Lwów Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника): 8 druków proveniencji sapieżyńskiej. Egzemplarz z XVI wieku pochodzi z historycznej kolekcji Ossolineum, ma owalną pieczęć heraldyczną Gwalberta Pawlikowskiego (1793–1852) z herbem Cholewa w środku pola (sygn. СТ-IV 519)⁷⁰. Dwa druki z XVII i XVIII wieku pozostają w kolekcji Biblioteki Baworowskich (sygn. СТ-I 78133, СТ-II 79316), wcześniej należały do Zygmunta Czarneckiego w Rusku (Wielkopolska). Pięć druków wydanych w Paryżu w XVIII wieku ma ekslibris heraldyczny Husarzewskich (bez napisu). Biblioteka Ossolineum otrzymała je w roku 1914 jako dar Eleonory z Husarzewskich Lubomirskiej (1866–1940); sygn. СТ-II 57377/2np, СТ-II 61555/2np, z numerem „10” umieszczonym na nalepce grzbietowej (w górnej części) – oznacza miejsce egzemplarza w księgozbiorze Husarzewskich ze Szczucina koło Tarnobrzega, sygn. СТ-II 57907/2np, СТ-II 57909/2np, СТ-II 28415/1/1–2, z numerem „5” na nalepce grzbietowej⁷¹.

Nieżyn (Niżyn) Biblioteka Państwowego Pedagogicznego Uniwersytetu im. M. Gogoła w Nieżynie (Бібліотека Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя): 4 druki, po dwa z XVII i XVIII wieku⁷².

⁶⁸ I. Tsiborovska-Rymarovich, *Books Owned by Sapiehas, Magnates of the Grand Duchy of Lithuania, at the Scientific Libraries of Ukraine*, „Кныготыра” 2011, t. 56, s. 176, poz. 15; ВНУКіj. sygn. Elz. 151.

⁶⁹ Informacji udzieliła I. Ciborowska-Rymarowicz; ВНУКіj. sygn. In 7403.

⁷⁰ *Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*, red. D. Sidorowicz-Mulak i in., zbiory lwowskie oprac. I. Kachur, Wrocław 2017, s. 273–274, poz. 1834.

⁷¹ Informacje o 5 drukach pochodzących z biblioteki Husarzewskich otrzymałam od I. Kachur łącznie z dokumentacją fotograficzną znaków własnościowych.

⁷² *Стародруки XVI-першої половини XVIII ст. з колекції „Polonika” бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*, Каталог, упор. О.С. Морозов, вип. 1, Ніжин 2010. Druk z roku 1637 (sygn. 4901.CIX NO 5/1), s. 39, poz. 60; druk z roku 1734 (sygn. 4445. CXIII NO 15) z pieczęcią Biblioteki Głównej w Warszawie, s. 41, poz. 64; druk z roku 1617 (sygn. 4409. CVIII NO 9), s. 59, poz. 108.

Odessa Biblioteka Naukowa Narodowego Uniwersytetu im. I.I. Miecznikowa w Odessie (Наукова Бібліотека Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова): w druku z końca XVI wieku jest wpis donacyjny Aleksandra Antoniego Sapiehy z 1810 roku oraz pieczętka Biblioteki Uniwersytetu w Noworossyjsku⁷³.

Państwowa Naukowa Biblioteka im. M. Gorkiego w Odessie (Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького): 1 druk z XVI wieku⁷⁴.

Kierunki rozproszeń, do jakich doszło w XIX, XX i na początku XXI wieku, ustalono na podstawie 59 zarejestrowanych egzemplarzy: w Polsce (32)⁷⁵ i za granicą (27). Wynik ten dowodzi, że do TWPN nie trafiły wszystkie książki przeznaczone dla biblioteki przez Aleksandra Antoniego Sapiehę. Druki te nie mają proveniencji Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i ich liczba jest nieznaną. Na tej podstawie można też stwierdzić, że zapisy donacyjne Aleksandra Antoniego Sapiehy powstały na jego polecenie przed przekazaniem księgozbioru do TWPN.

Na terenie Polski druki z wpisem donacyjnym z 1810 roku miały lub nadal mają w swych zbiorach biblioteki rodowe: Tarnowskich w Dzikowie, Zamoyskich w Klemensowie, Działyńskich w Kórniku, Emeryka Hutten-Czapskiego w Krakowie, Sapiehów w Krasiczynie i Branickich (od roku 1934 Tarnowskich) w Sucheju. Wśród pozostałych prywatnych właścicieli są nazwiska m.in. Józefa Wolffa, Wacława Lasockiego, Zygmunta Czarneckiego, Zygmunta Pusłowskiego, Zygmunta Mocarskiego i Heleny Dąbcańskiej. Ze świeckich bibliotek instytucjonalnych wymieniam Bibliotekę Miejską w Gdańsku (Danziger Stadtbibliothek), Książnicę Miejską im. Kopernika w Toruniu, Miejskie Muzeum Przemysłowe

Egzemplarz z wpisem J.F. Sapiehy i jego ekslibrisem, donacją A. Sapiehy oraz pieczętką z napisem w języku rosyjskim Biblioteki Instytutu Historyczno-Filologicznego ks. Bezborodko; I. Tsiborovska-Rymarovich, dz. cyt., s. 181–182, poz. 37. Na druku z roku 1727 (sygn. 4327. СХІІІ8 no 7) są dwie pieczętki: „Бібліотеки историко-филологического института кн. Безбородко” oraz „Ніжинський держпедінститут. Бібліотека”.

⁷³ I. Tsiborovska-Rymarovich, dz. cyt., s. 182, poz. 39 (sygn. 175/10/), nazwa biblioteki w Noworossyjsku podana w jęz. angielskim.

⁷⁴ М. Шамрай, *Альдіни в бібліотеках України. Каталог*, Київ 2008, s. 79–80, poz. 92. Druk z roku 1554 (sygn. v 2983) z wpisem J.F. Sapiehy, wpisem donacyjnym z roku 1810. Błędnie odczytany został rok zapisu donacyjnego A. Sapiehy: jest: „1870”. W indeksie nazw osobowych jest Aleksander Michał Sapieha (1730–1793) jako donator na rzecz TWPN w roku 1810; I. Tsiborovska-Rymarovich, dz. cyt., s. 183, poz. 42.

⁷⁵ W podsumowaniu wyników rozproszeń egzemplarzy w Polsce pominięto Dzików i Suchą, ponieważ książki po zakończeniu działań wojennych zostały przemieszczone do ВН (Dzików) i do Biblioteki Ossolineum (Sucha).

im. A. Baranieckiego w Krakowie oraz Muzeum Historii i Sztuki im. J. i K. Bartoszewiczów w Łodzi. Egzemplarze z kolekcji kodeńskiej Sapiehów miały także biblioteki kościelne: Seminarium Duchownego w Lublinie, Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie, Seminarium Greckokatolickiego w Chełmie oraz Klasztoru Augustianów w Lublinie. Kilka egzemplarzy znajdujących się w polskich zbiorach bibliotecznych pochodzi z zakupów antykwarycznych bez możliwości ustalenia wcześniejszych i późniejszych właścicieli instytucjonalnych lub prywatnych.

Rozproszenia za granicą dotyczą głównie Ukrainy. Zanotowano tu 16 starych druków, w tym 8 we Lwowie, w pozostałych miastach także 8 (Kijów, Nieżyn i Odessa). Ich właścicielami byli Gwalbert Pawlikowski, Husarzewscy i Biblioteka Fundacji W. Baworowskiego.

Wiedza na temat przemieszczeń kolekcji sapieżyńskiej w Rosji jest niewspółmiernie niska do rzeczywistej skali grabieży. Nie ulega wątpliwości, że zbiory ulokowane w Cesarskiej Bibliotece Publicznej przez dziesięciolecia były przekazywane bibliotekom w różnych miejscowościach całego imperium (w tym, o czym już wspomniano, Bibliotece Rządowej, następnie Głównej w Warszawie). Na podstawie jednego katalogu drukowanego oraz kilku artykułów ustalono, że 5 poloników z XVI–XVIII wieku dotarło do bibliotek w Pułkowie koło Petersburga, Wiatce (obecnie Kirow), Moskwie i Nowosybirsku, przy czym nie są znane egzemplarze, które zapewne nadal znajdują się w Petersburgu, niezależnie od Rosyjskiej Biblioteki Narodowej, spadkobierczyni Cesarskiej Biblioteki Publicznej.

Bliska Litwa i daleka Mołdawia to dwa kraje, w których zanotowano 6 druków sapieżyńskich – w Wilnie 5, w Kiszyniowie co najmniej jeden. W pobliskim Grodnie znajduje się jeden egzemplarz.

Perspektywa dalszych poszukiwań

Przedstawione w dużym skrócie wyniki badań dotyczą 1106 druków⁷⁶ i 7 rękopisów. Trudno zestawić uzyskaną liczbę z wielkościami podanymi na początku artykułu: ponad 3500 książek lub 6000 woluminów darowanych Towarzystwu. Badania powinny być kontynuowane w zbiorach polskich, przede wszystkim jednak w zbiorach petersburskich, moskiewskich i w innych miastach Federacji Rosyjskiej oraz Ukrainy, co stanowi zadanie trudne, jeśli wręcz niemożliwe do realizacji w najbliższych latach, nawet przy

⁷⁶ W liczbie 1106 zbadanych druków mieści się 59 egzemplarzy rozproszonych w Polsce i za granicą.

współpracy różnych środowisk zainteresowanych kolekcją kodeńską Sapiehów. Dlatego należy się skupić na zakończeniu badań proveniencyjnych w BUW i BN, co pozwoli oszacować rzeczywisty zakres poszukiwań w Rosji i w Ukrainie.

W tle pozostają dotychczas niewyjaśnione złożone problemy likwidacji Biblioteki TWPŃ, rozproszenia zbiorów na ziemiach polskich, w Rosji, Ukrainie oraz rewindykacji. Sytuację badawczą nadal komplikują straty w księgozbiorze i w materiałach archiwalnych poniesione podczas drugiej wojny światowej⁷⁷.

⁷⁷ U. Paszkiewicz, *Biblioteka Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (Stan i kierunki badań)*, w: *Historyczne księgozbiory warszawskie*, t. 1, Warszawa 1995, s. 40–41.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- Fotek Jadwiga, „*Księgozbiór Jana Fryderyka Sapiehy*”, praca magisterska przygotowana na Uniwersytecie Warszawskim, Warszawa 1972.
- Katalog rękopisów polskich w Cesarskiej Publicznej Bibliotece w Petersburgu. Kopia z odpisu zrobionego w r. 1860, nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*, Dział Mikroform i Zbiorów Cyfrowych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. DE-2536, jbc.bj.edu.pl/publication/898945 [dostęp: 24.06.2024].
- [Уткин Николай Иванович, Utkin Nikolaj Ivanovič], „Catalogue raisonné des Estampes composant la Collection du Cabinet d’Alexandre de Varsovie, rédigé par Nicolas Outkin. St. Petersbourg 1843–1853”. Egzemplarz katalogu w zbiorach Gabinetu Rycin BUW: 23 zeszyty w formie odpisu sporządzonego w 1921 roku dla Komisji Rewindykacyjnej, 24–27 zeszyty jako mikrofilm z oryginału udostępnionego przez Dyрекcję Ermitażu w 1958 roku.
- Wolska Hanna, *Biblioteka kodeńska Sapiehów jako podstawa Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie*, [1983], maszynopis w Bibliotece Instytutu Historii Nauki PAN w Warszawie, sygn. 621 A.

OPRACOWANIA

- Александров Алексей, „Польская коллекция” в фонде Самарской областной научной библиотеки, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom specjalny, *Polonika w zbiorach obcych*.
- Biblioteka Sapiehów z Krasieczyna w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 1, *Polonica z wieków XVI–XVIII*, oprac. i red. S. Siess-Krzyszkowski, K. Stompórcz-Lesiecka, A. Baran, Kraków 2013.
- Biblioteka Sapiehów z Krasieczyna w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 2, cz. 1, *Druki obce z wieków XV–XVII*, red. I. Pietrzekiewicz, Kraków 2013.
- Biblioteka Sapiehów z Krasieczyna w Zamku Królewskim na Wawelu. Katalog starych druków*, t. 2, cz. 2, *Druki obce z wieku XVIII*, red. I. Pietrzekiewicz, Kraków 2017.
- Булатова Світлана Олегівна, *Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблонівських у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, Київ 2006.
- Черкашина Наталья Павловна, *Краковские издания первой половины XVI в. в Государственной библиотеке СССР имени В.И. Ленина*, w: *Русско-польские связи в области книжного дела. Сборник научных трудов*, ред. колл. Е.Л. Немировский [и др.], Москва 1980.
- Cubrzyńska-Leonarczyk Maria, *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Centuria druga*, Warszawa 2001.
- Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*, z. 8, *Rewindykacja zbiorów polskich w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek Rosji i Ukrainy*, cz. 1–2, 18 listopada 1921 – 1 maja 1923, Warszawa 1923.
- Domańska Hanna, *Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapiehów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1.
- Государственная публичная историческая библиотека России, *Западно-европейские издания XVI века (1551–1600), Каталог коллекции*, в 4-х частях, сост. В.П. Степанова, ч. 3, М–R. No 772–1110, Москва 2007.
- Gruchała Irena, „*W tym streszczało się niejako moje życie*”. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki*, Kraków 2016.

- Iłjuszczkina Tat'jana Nikolaevna, *Polonica w kolekcji książek europejskich syberyjskiej biblioteki akademickiej*, tłum. Z. Olczak, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9.
- Kaliszuk Jerzy, Szyller Sławomir, *Zbiór rękopisów Biblioteki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w świetle inwentarza z 1827 r.*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2022, t. 31, z. 2.
- Katalog druków xv i xvi wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1–8, Warszawa 1994–2018.
- Katalog druków xvi wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*, red. D. Sidorowicz-Mulak, zbiory wrocławskie oprac. A. Franczyk-Cegła, M. Minkowska, G. Rolak, zbiory lwowskie oprac. I. Kachur, Wrocław 2017.
- Katalog druków śląskich xv–xviii wieku ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, oprac. M. Minkowska, Wrocław 2020.
- Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej, ser. 2, t. 2, Rękopisy z Biblioteki Załuskich i innych zbiorów polskich zwrócone z Leningradu w l. 1923–1934*, sygn. 3006–3300, oprac. B.S. Kupść, K. Muszyńska, Warszawa 1980.
- Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, oprac. H. Kozerska, W. Stummer, Warszawa 1963.
- Katalog starych druków. Informator o zbiorach, cz. 1, Polonica xvi w.*, oprac. I. Książek, Miejska Biblioteka Publiczna im. L. Waryńskiego w Łodzi, Łódź 1983.
- Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Polonica wieku xvii*, t. 5, oprac. W. Tyszkowski, Wrocław 1994.
- Kisarauskas Vincas, *Lietuvos knygos ženklai 1518–1918*, Vilnius 1984.
- Киселева Людмила Ивановна, *Латинские рукописи XIII века, (описание рукописов Российской национальной библиотеки)*, С. Петербург 2005.
- Korzeniowski Józef, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich. Sprawozdanie z podróży naukowych odbytych w 1891–1892 i w 1907 r.*, w: *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. 11, Kraków 1910.
- Kowkiel Lilia, *Polskie księgozbiory i polonica w zbiorach białoruskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom specjalny, *Polonica w zbiorach obcych*.
- Kraushar Aleksander, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832, Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, ks. 4, *Czasy polistopadowe: epilog 1831–1836*, Warszawa 1906.
- Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lithuaniae. Catalogus*, Concinnaverunt D. Narbutienė, V. Radivilienė, D. Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius 2007.
- Łaskarzewska Hanna, Balcerzak Tomasz, *Dalekie lecz bliskie, Badania nad polskimi księgozbiorami w Moldawii*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 2003, nr 1 (164).
- Мальшева Елена Анатольевна, „Полоника” в собрании Кабинета музея западноевропейской книги, „Герценка: вятские записки” [br. r.], вып. 6, herzenlib.ru/almanac/number/detail.php?NUMBER=number6&ELEMENT=gerzenka6_2_3 [dostęp: 15.03.2025].
- Нікалаеў Мікалай В., *Абразкі старажытнай кніжнай культуры Берасцейшчыны (нераважна па матэрыялах Расійскай Нацыянальнай бібліятэкі ў Санкт-Пецярбургу)*, w: *Берасцейскія кнігазборы. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай конференцыі „Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання”* Брэст, 30–31 кастрычніка 2008, Брэст 2010.
- Нікалаеў Мікалай В., *Кнігі са збораў Радзівілаў і Сапегаў у Санкт-пецярбургскіх бібліятэках*, w: *Вяртанне*, 6, Мінск 1999: Кнігі з бібліятэк графаў Сапегаў з Дзэрэчына, Кодня і Слоніма. Російская нацыянальная бібліятэка.
- Нікалаеў М.В., Зверева Ірына, *Бібліятэкі Сапегаў*, w: *Рэха беларускіх кнігазбораў. Лёсы прыватных бібліятэк. Зборнік артыкулаў*, Мінск 2018.

- Paszkievicz Urszula, *Biblioteka Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (Stan i kierunki badań)*, w: *Historyczne księgozbiory warszawskie*, t. 1, Warszawa 1995.
- Paszkievicz Urszula, *Księgozbiór Zygmunta Mocarskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, *Księgozbiory miejskie i mieszczzańskie*.
- Paszkievicz Urszula, *Narastanie księgozbioru biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (1802–1832)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1977, z. 3.
- Rogańska Agnieszka, *Kolekcja starych druków w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, w: *Funkcjonowanie biblioteki naukowej w zmieniającym się otoczeniu społecznym*, red. B. Chrapczyńska, M. Świrad, Wrocław 2022.
- Rogalski Artur, *Zbiory księcia Aleksandra Sapiehy w świetle nieznanych archiwaliów*, w: *Jablónowscy: w kraju i poza jego granicami*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec 2015.
- Шамрай Маргарита, *Альдини в бібліотеках України, Каталог*, Київ 2008.
- Саўчук Аляся, *Некалькі кніг з бібліятэк Сапегі*, w: *Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час, Зборнік навуковых артыкулаў*, red. кол. С.В. Марозава [i др.], Гродна 2007.
- Sawicka Stanisława, Sulerzyska Teresa, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej 1939–1945*, Warszawa 1960.
- Siess-Krzyszkowski Stanisław, *Relikty dawnych księgozbiorów sapieżyńskich w Bibliotece Sapiehów z Krasicyzna (na podstawie zapisów własnościowych i sygnatur)*, biblioteka. ossolineum.pl/wp-content/uploads/sites/2/2024/01/S_Siess_Relikty-dawnych-ksiegozbiorow-sapiezynskich.pdfvfv [dostęp: 20.02.2025].
- Siess-Krzyszkowski Stanisław, *Relikty historycznych księgozbiorów sapieżyńskich w bibliotece krasicyżńskiej (w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu)*, w: *Nihil sine litteris, Scripta in honorem professoris Venceslai Walecki*, red. T. Nastulczyk, S. Siess-Krzyszkowski, Kraków 2017.
- Sipayłło Maria, *Polskie supereklibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988.
- Стародруки XVI-першої половини XVIII ст. з колекції „Polonika” бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Каталог*, упор. О.С. Морозов, вип. 1, Ніжин 2010.
- Сапегіана, книжное собрание рода Сапег / Сапегіяна, кнігазбор роду Сапегі*, сост. Л.Г. Кирюхина, К.В. Суша, под научной ред. Н.В. Николаева, Т.И. Рощиной, Минск 2011.
- Strzyżewska Zofia, *Konfiskaty warszawskich zbiorów publicznych po powstaniu listopadowym, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego i Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Materiały i dokumenty z archiwów rosyjskich*, Warszawa 2000.
- Strzyżewska Zofia, *Konfiskaty zbiorów Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk po powstaniu listopadowym*, „Zeszyty Staszicowskie” 1998, z. 1.
- Sulek Anna, *Eklibris i supereklibris XVIII w. w zbiorach Biblioteki Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie*, „Bibliotekarz Lubelski” 1996, nr 127.
- Тіомачкі Andrzej, *Sapiehowie kodeńscy. Historia rodu od kolebki do współczesności*, Warszawa 2009.
- Tsiborovska-Rymarovich Iryna, *Books Owned by Sapiehas, Magnates of the Grand Duchy of Lithuania, at the Scientific Libraries of Ukraina*, „Knygotyra” 2011, t. 56.
- Zalewski Ludwik, *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926.

The Lost *Regestr ksiąg darowanych przez księcia Sapiechę* [Register of books donated by prince Sapieha] Against the Backdrop of Provenance Research Findings

SUMMARY

The Library of the Warsaw Society of Friends of Science was founded upon the Kodeń collection of the Sapieha family (Lis coat of arms), donated in two parts in 1803 and 1810 by Aleksander Antoni Sapieha (1773–1812). Shortly before the library's public opening in January 1811, *Regestr ksiąg darowanych przez księcia Sapiechę* [Register of books donated by prince Sapieha], listing approximately 6000 volumes, was compiled. This manuscript inventory is considered lost. The donated prints and manuscripts were marked with the inscription: "Ex Libris Alexandri Principis Sapieha donatis Societati Regiae Varsaviensi Anno 1810". Following the November Uprising, most of the Society's collections were confiscated and transported to St. Petersburg, where they were housed primarily in the Imperial Public Library (now the National Library of Russia). Approximately 7000 of the Society's volumes remained in Warsaw. In both Russia and Poland, many of these volumes were subsequently dispersed. Provenance research of the surviving old prints and manuscripts has shown over 1100 volumes bearing the donation inscription of Aleksander Sapieha from 1810. This article presents the current findings of provenance research conducted on the surviving fragments of the Sapieha collection from Kodeń. These include 800 volumes located in Poland and approximately 250 in Russia, as well as 59 prints that were dispersed throughout the 19th, 20th, and early 21st centuries. These scattered items are now held in various cities in Poland, Russia (outside the National Library of Russia), Ukraine, Lithuania, Belarus, and Moldova. The surviving volumes provide the basis for asserting that they were originally listed in the lost *Regestr ksiąg darowanych przez księcia Sapiechę*.

KEYWORDS

provenance research, Sapieha library of Kodeń, 19th-century libraries, 18th-century magnate libraries, Aleksander Antoni Sapieha, Jan Fryderyk Sapieha, Warsaw Society of Friends of Science

Zakład Narodowy im. Ossolińskich dokonuje zastrzeżenia swoich praw wobec wszelkich działań związanych z eksploracją tekstów zamieszczonych w niniejszej publikacji oraz wszystkich dotyczących niej danych, zarówno w całości, jak i w części, w tym wykorzystywania na potrzeby jakichkolwiek technologii służących do generowania, analizowania tekstów i danych oraz uczenia maszynowego. Działania te, podejmowane bez pisemnej zgody wydawcy, stanowią błąd naruszenie jego praw.